

Mynd Íslendingasagna af Bretlandseyjum

Gísli Sigurðsson
(Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi)

Hvernig litu Bretlandseyjar út í hugum þeirra sem hlustuðu á Íslendingasögur í ólíkum byggðum á Íslandi um það leyti sem þær voru ritaðar? Eitt hlutverk sagna í munnlegri hefð, á borð við þær sem hafa án efa staðið á bak við Íslendingasögur, er að miðla og viðhalda þekkingu á umheiminum. Miðað við það sem vitað er um munnlega geymd sagna og kvæða er fyrirfram hægt að gera ráð fyrir því að nákvæm þekking á sögulegum staðreyndum og atburðum á 10. öld, sem voru að líkindum kveikja einhverra frásagna, hljóti að hafa skolast til á nokkur hundruð árum. Um leið er ómögulegt að skýra sögurnar án þess að gera ráð fyrir að um samfellda frásagnarhefð af þeim sömu atburðum hafi verið að ræða uns sögurnar voru ritaðar. Sú hefð hefur verið opin fyrir umhverfi sínu á hverjum tíma, tekið mið af aðstæðum og hagsmunum, áhuga, reynslu, þekkingu og þörfum sagnafólks og áheyrenda þeirra. Þau sem sögðu sögurnar gátu bætt við og fellt úr sögum eftir aðstæðum en um leið og eitthvað var gleymt var ekki hægt að endurheimta það með nokkru móti (sbr. Gísli Sigurðsson 2004:258). Síðasta atriðið um gleymskuna skiptir sérstaklega máli í sambandi við þekkingu á löndunum vestan og sunnan við Grænland þar sem enga aðra heimild var að hafa en hina munnlegu geymd. Því má halda fram að munnlegar sögur af Vínlandsferðum hafi meðal annars gegnt því hlutverki að draga upp mynd af hinum áður ókunnu löndum í hugum þeirra sem heima sátu og hlustuðu á sögurnar (sbr. Gísli Sigurðsson 2004:269). Hinar rituðu Vínlandssögur eru sérstakar að því leyti að þar er lýst löndum sem ætla verður að enginn samtímamaður hafi séð með eigin augum – og ekki var hægt að lesa um á neinum öðrum miðaldaritum. Frásagnir af ferðum til Vínlands verða því ekki skýrðar nema samfelld minning hafi lifað um ferðir þangað frá því að þær voru farnir og þar til hinar rituðu sögur voru saman settar. Öðru máli gegnir um Bretlandseyjar. Þar er engin þörf á að gera ráð fyrir samfelldri minningu um landafræði frá 10. öld og fram að ritunartíma sagnanna. Þegar sögurnar voru ritaðar voru samgöngur við Bretlandseyjar enn mögulegar auk þess sem menn gátu aflað sér fróðleiks um löndin þar á rituðum bókum. Það getur því verið forvitnilegt að lesa lýsingar Íslendingasagna á Bretlandseyjum og reyna að gera sér í hugarlund hvaða mynd áheyrendur sagnanna hafi haft af þeim löndum þar eru. Í framhaldi af því má spyrja hvernig sú mynd geti verið til komin, hvort hún hafi byggst á minningum, samtímaþekkingu af ferðum til þessara staða – eða hvort sagnaritarnir hafi jafnvel einkum stuðst við erlend landafræðirit. Með Bretlandseyjum er þá átt við það sem við nú köllum England, Wales, Írland, Skotland, Suðureyjar, Orkneyjar og Hjaltland.

Að þessu sinni verður sjónum eingöngu beint að hinum eiginlegu Íslendingasögum, vegna þess að þær endurspeglar að öllum líkindum staðbundin viðhorf og þekkingu á Íslandi. Ekki verður horft til Landnámu, konungasagna eða Íslendingaþátta. Landnáma er safnrit þar sem erfitt getur reynst að greina þekkingu eftir stöðum og landsvæðum á Íslandi, og konungasögurnar og kveðskapur þeirra koma að líkindum úr umhverfi hirðskálda og konunga – og hafa tæpast verið sagðar jafn staðbundið og þær frásagnir af persónum og atburðum sem hafa verið uppistaða

Íslendingasagna (sbr. Gísli Sigurðsson 2004:112-113). Hið sama á við um þættina sem eru að jafnaði varðveittir sem hluti af sögum um konunga.

Almennt má segja að umræðan um landaþekkingu Íslendinga á miðöldum, eins og hún birtist í fornsögum, hafi einkennst af sagnfræðilegu eða bókmenntafræðilegu sjónarhorni. Þannig hefur Magnús Fjalldal (2005) sýnt fram á að sögurnar geti með engu móti talist áreiðanleg heimild um raunverulega sögulega atburði og persónur á Englandi á þeim tíma sem sögurnar eru látnar gerast, eins og við var að búast (sbr. hér að framan), og Ian Wyatt hefur réttléga lagt áherslu á að í sögunum gegni ferðir til annarra landa jafnan einhverju merkingarbæru hlutverki sem við getum túlkað sem hluta af persónusköpun og framvindu. Í öðrum fræðiritum um sögu víkingaaldar og staðhætti er þó oft vitnað í sögurnar í bland við umræðu um fornleifar og aðrar sögulegar heimildir (sbr. Barbara E. Crawford 1987) eða reynt að taka hvaðeina um tiltekið atriði saman úr ólíkum ritheimildum og draga upp heilsteypa mynd af því sem sagt er án þess endilega að vera jafn gagnrýninn og Magnús Fjalldal (sbr. Tom Muir 2005). Þá er klassískt að skýra örnefni í sögum neðan- eða aftanmáls með tilvísun í staði eins og við þekkjum þá af landakortum eða eigin raun og má segja að í þeirri skýringarhefð leiki enginn vafi á að sögurnar eigi að vísa til raunverulegra staða. Mér er ekki kunnugt um að nokkur hafi reynt að lesa sögurnar á þann hátt sem ég ætla að reyna að gera, það er út frá sjónarhorni áheyrenda þeirra með það í huga að draga upp það söguvið sem þeir sáu fyrir sér um leið og þeir hlustuðu á frásagnirnar – og varpa þannig ljósi á sjónarhorn almennings á veröldina. Í því sambandi skiptir rétt og rangt, í sagnfræðilegum skilningi, ekki endilega miklu máli. Spurningin snýst fremur um það hvers konar þekkingu á framandi löndum er miðlað í sögunum, hvemig hún er til komin – og hvað sögurnar geti sagt okkur um það.

Til þess að reyna að halda staðbundnu sjónarhorni er hægt að fjalla um sögurnar eftir því á hvaða landsvæðum á Íslandi þær gerast að meginhluta. Enda þótt það geti stundum verið nokkuð víða og staðsetning einstakra sagna orki þannig tvímælís er gamla hugmyndin úr Íslenskum fornritum nokkuð nærri lagi um að spyrða sögur saman eftir héruðum. Hún gefur ágæta sýn á eðlilegt, menningarlegt eða héraðsbundið sjónarhorn íbúanna, miðað við þá forsendu að hinar rituðu sögur endurspegli þá staðbundnu munnlegu hefð sem að baki þeirra bjó. Héraðsskipting sagnanna hentar því vel fyrir þessa rannsókn. Vitnað verður til kafla í sögum eftir heildarútgáfu Íslendingasagna frá 1985-6.

Sögur úr byggðum Borgarfjarðar og af Snæfellsnesi

Sögur frá Suðvesturlandi sem geta um Bretlandseyjar eru *Kjalnesinga saga*, *Egils saga*, *Gunnlaugs saga*, *Bjarnar saga Hítuðlakappa*, *Eyrbyggja saga* og *Eiríks saga rauða*. Ekki er minnst á eyjarnar í *Harðar sögu* og *Hólmverja*, *Haensna-Þóris sögu*, *Víglundar sögu* og *Grænlandinga sögu*. Í fyrnefndu sögunum kemur fram mjög heilleg mynd af Bretlandseyjum og nágrenni með helstu örnefnum vel kunnur: 'Vesturlönd, Suðureyjar, Dyflinnar skiði, Írland, Normandi á Vallandi, Katanes á Skotlandi, Orkneyjar og Hjaltland' (sbr. *Egils* s. 4).

Í þessum sögum eru Bretlandseyjar vestan við Noreg. Þegar siglt er utarlega frá Noregi koma menn fyrst að Hjaltlandi með eyinni Mósey og Móseyjarborg. Þar er austurströndin hættuleg þeim sem koma af hafi og sjávarólga mikil yfir veturinn. Ekki er langt að sigla þaðan til Íslands um leið og veður leyfa að vori (*Egils* s. 32, 33).

Suðureyjar eru fyrsta land sem komið er að beinustu leið frá Grænlandi (*Eiríks s. rauða* 5), og Írland fyrsta land sé siglt beint í austur frá Kjalarnesi, skammt austur frá Vínlandi (*Eiríks s. rauða* 9). Leiðinni til Vínlands frá Írlandi er jafnframt lýst í 64. k. Eyrbýggju þegar Guðleifur (sbr. nöfnin *Guðríður* og *Leifur*) fer fyrir vestan Írland og fær austanveður og landnýrðinga og rekur þá langt vestur í haf og í útsuður þar sem hann finnur loks land og getur þá náð áttum og siglt aftur til baka til Írlands og verið í Dyflinni um haustið.

Þegar menn lenda í Orkneyjum á leið frá Íslandi þurfa þeir að taka þátt í ófriði sem jarlarnir Einar Rögnvaldsson og Sigurður Hlöðvisson halda uppi við nágretta sína um Suðureyjar og Skotlandsfjörðu (*Kjalnesinga s. 12*, *Gunnlaugs s. 12*). Suður af Orkneyjum er Katanes og Skotland með héruðunum Suðurland, Ross og Meræfi (*Eiríks s. rauða* 1).

Suðureyjar eru á milli Orkneyja og Írlands. Þar kemst Ketill flatnefur til valda á dögum Haralds hárfagra og þar hafa norrænir menn snemma tekið kristni (*Eyrbýggja* 1, 5). Ítök Noregskonungs ná til Orkneyja, Suðureyja og allt til Dyflinnar (*Egils s. 33*). Eyjan Mön er í hafinu austan við Írland – þar sem vænta má einkennilegra vinda að haustlagi, og vert er að gæta sín á óbyggðri eyju við norðausturströnd Írlands þegar komið er norður úr Írlandshafi eins og fram kemur í *Eyrbýggju* (29) þar sem sögumaður tíundar að veðrið gangi úr (út)synningi í landsynning. Á Vesturlandi á Íslandi er þessu að jafnaði þverðfugt farið – sem gæti verið ástæðan fyrir nákvæmni í veðurlýsingunni hér. Athyglisvert er að vindafar af þessu tagi mun ekki óalgengt þegar haustlægðir ganga yfir Írlandshaf (Alan Hisscott, veðurfræðingur á Mön, í bréfi til GS). Af *Eyrbýggju* má ráða að Orkneyjar séu mjög úrleiðis á leið til Íslands frá Írlandi – og að frá Írlandi megi komast á smábáti til Orkneyja án þess að stofna sér í voða. (*Eyrbýggja* 29).

Dyflinni er í Dyflinnarskíri á Írlandi og þar ríktu hjónin Auður og Óleifur herkonungur. Leiðin þaðan til Íslands liggur um Suðureyjar, Katanes og Orkneyjar (*Eiríks s. rauða* 1). Farið er vestur til Dyflinnar (*Eyrbýggja* 64). Skip sem kemur til Íslands frá Dyflinni flytur írski menn, suðureyska og fáa norræna (*Eyrbýggja* 50) – sem gefur til kynna blandaða byggð á þessum slóðum.

Sunnan við Skotland er England. Þangað er hægt að sigla beint með því að fara vestur frá Noregi og fyrir sunnan sjá (*Bjarnar s. Hítælakappa* 5). Beinni leið til Englands frá Noregi er einnig lýst í 49. k. *Egils sögu* þannig að farið sé suður fyrir Jótland, þangað sem 'mætist Danmörk og Fríslanð' og 'suður fyrir Saxland og Flæmingjaland'. Á Englandi eru landsmenn kristnir (*Egils s. 49*) og þangað herja Danir (*Gunnlaugs s. 10*).

Leiðin til Englands frá Íslandi er sú að farið er fyrir norðan Orkneyjar og suður fyrir Skotland. Með því að sigla áfram norðan fyrir England má vænta þess að finna mynni árinna Humru (*Egils s. 60*). Þaðan er skammt til Jórvíkur sem er heiða borg á Norðimbralandi – en það er nyrst á Englandi að austanverðu og þar þarf að verjast árasum bæði Skota, Íra, Norðmanna og Dana enda er kyn manna mjög blandað og margir sem gera tilkall til landsins (*Egils s. 51, 60*). Norðimbraland er landfræðilega aðgreint frá svæðinu suður af með óbyggðri en skógi vaxinni heiði og þaðan er hægt að halda í vestur, þar sem Bretland er, og út að sjó á Jarlsnesi og komast á skip til Vallands (*Egils s. 51–55*).

Auk Jörvíkur eru helstu staðir á Bretlandseyjum þrír: Lundúnir (suður frá Jörvík, *Egils* s. 62), þar sem konungur Englands situr (eini staðurinn þar sem talað er um stræti á Bretlandseyjum í þessum sögum, sbr. *Gunnlaugs* s. 7); Dyflinni (þangað 'er nú ferð frægust', skv. *Egils* s. 32), norður frá Lundúnum; og loks Orkneyjar (*Gunnlaugs* s. 6-8). Þessa þrjá staði heimsækir Gunnlaugur á yfirreið sinni um Bretlandseyjar, sér til frægðar og frama. Sérstaklega er tekið fram að ein tunga hafi þá verið á Englandi 'sem í Noregi og í Danmörku' og skýrir það hvers vegna hann kemst svo auðveldlega að með skáldskap sinn þar á Englandi. Tungumál hefur svo ekki verið vandamál í Dyflinni því að þar er Sigtryggur konungur silkiskegg, son Ólafs kvarans og Kormlaðar drottningar, og 'hafði þá skamma stund ráðið ríkinu'.

Saga úr Döluunum: Laxdæla saga

Vegna sérstöðu sinnar í sambandi við tengsl við Bretlandseyjar er vert að líta á *Laxdælu* sérstaklega enda eru Dalirnir ágætlega vel landfræðilega afmarkaðir og þar hefur fólk eindregna héraðsbundna sjálfsmýnd. Sérstaða *Laxdælu* við hlið annarra sagna af Vesturlandi blasir við af því hversu lítið er þar að hafa um veru Ketils flatnefs og Unnar í Suðureyjum og Dyflinni – miðað við það sem sagt er um ríki hans í Suðureyjum og stöðu Auðar sem konu víkingakonungs í Dyflinni í Landnámu, *Eiríks sögu* og *Eyrbyggju*. Í 2. k. *Laxdælu* langar Ketil að fara 'vestur um haf, [frá Noregi] kvaðst þar virðast mannlífi gott' – en það veit hann vegna þess að hann hefur þar víða herjað. Íslandi hefur hann engan áhuga á í samanburði og kallar það 'veiðistöð' – sem minnir nokkuð á orð Ingimundar í *Vatnsæla sögu* (10) um Ísland sem 'eyðisker' og 'eyðibýggðir'. Þögnina um að Unnur (Auður?) hafi verið í Dyflinni má hugleiða í ljósi þess að *Laxdæla* gerir seinna (21) ráð fyrir að Mýrkjartan Írakonungur hafi aðsetur þar og því væri hún í vandræðalegri mótsögn við sjálfa sig ef borgin væri jafnframt konungsríki norrænna manna. Í 1. k. er aðeins sagt að Unni hafi átt 'Ólafur hvíti Ingjaldsson Fróðasonar hins frækna er Svertlingar drápu' – og ekki er víst af orðanna hljóðan hvort það er Ólafur eða Fróði sem þeir drápu eða hverjir Svertlingar eru. Athyglisvert er að sagan vitnar í 4. k. í Ara fróða um líflát Þorsteins 'að hann félli á Katanesi' – án þess að hirða um að segja frá því sem merkilegast er um feril Unnar skv. öðrum heimildum. Slíkrar þekkingar er þó þörf til að gera það trúverðugt að Unnur hafi haft verulegan auð og mikið frændlið með sér til Íslands, auk annarra mikils verðra manna og stórættadra. Ekki verður ráðið af sögunni af hverju allt þetta fólk hefur safnast að henni. Má hugsa sér að það hafi verið svo almenn þekking að óþarfi hafi verið að segja frá því.

Í *Laxdælu* er hægt að eignast hálf Skotland og verða konungur yfir á dögum Ketils (4) þótt Skotar séu mjög sviksamir í tryggðum við slíkt yfirvald – og kemur þá að litlu gagni þó að tignir menn taki honum vel. Á Katanesi eru skógar sem nota má til að smíða knörr og leiðin til Íslands liggur þaðan um Orkneyjar og Færeyjar (4-5).

Segir svo ekki meira af þessum heimshluta fyrr en í 20. k. þegar Melkorka tjáir Ólafi syni sínum að það muni koma sér vel á Írlandi að kunna Írsku því að þá skipti ekki máli hvar menn beri að – sem bendir til að sumstaðar hafi mátt notast við norrænt mál. Sama má ráða af 21. k. þegar Örn stýrimaður lýsir því að á Írlandi séu hafnir og kaupstaðir þar sem útlendir menn hafi frið. Leiðin til Írlands frá Noregi er þó torsótt og villugjörn með þokum og hægviðri. Ekkert er því hægt að segja um hvar þeir Ólafur og Örn koma að landi á Írlandi í 21. k. nema hvað þar er grunnsævi og boðar fyrir

ströndinni, mikið útfiri og skipalón í ármynni. Í grennd er eitt þorp þar sem Írar koma saman og konungurinn notar hesta til ferðalaga þegar hann fer að veislum um landið. Allir fara þeir svo ríðandi til Dyflinnar. Ólíkt Orkneyjarli, sem herjar á nágretta sína með góðri aðstoð þeirra Íslendinga sem hann heimsækja, er starf Írakonungs að reka af sér víkinga og úthlaupsmenn og tekur Ólafur þátt í því starfi með afa sínum og sveit sinni.

Í 41. k. vill Kjartan halda skipi sínu frá Noregi 'til Englands því að þangað er nú góð kaupstefna kristnum mönnum' en Ólafur konungur vill að hann fari annaðhvort til Íslands eða verði hjá sér í þjónustu frekar en að gerast kaupmaður. Í 43. k. segir síðan að Kálfur hafi komið 'áður um haustið ... vestan af Englandi með skip þeirra Kjartans og kaupeyri' og eftir það heldur Kjartan til Íslands.

Ekki er hægt að gera sér neina heildarmynd af Bretlandseyjum af *Laxdælu* nema hvað þær eru vestan við Noreg og sunnan við Ísland. Innbyrðis afstaða Orkneyja, Írlands og Englands er ekki ljós en ráða má að skógi vaxið Katanes sé á Skotlandi og að með því að sigla þaðan komi menn í Orkneyjar. Suðureyjar eru ekki nefndar, þó að Ketill flatnefur eigi að hafa verið þar skv. öðrum heimildum. Hér er aðeins sagt að hann hafi komist til valda á Skotlandi en ríki hans verið brotið á bak aftur. Á Írlandi ráða írskumælandi Írar og búa í þorpum. Konungur þeirra situr í Dyflinni og verst þaðan víkingum en hér og þar eru kaupstaðir og hafnir þar sem útlendingar koma og hafa frið. Kristni er á Englandi og þangað sækja menn til kaupmennsku.

Sögur Vestfirðinga

Í sögum sem kenna má við Vestfirði, *Fóstbræðra sögu*, *Gísla sögu* og *Gull-Þóris sögu*, er lítið að hafa um Bretlandseyjar, og alls ekkert í *Króka-Refs sögu* og *Hávarðar sögu Ísfirðings*. Það sem má þó af þessum sögum ráða er að Írland, líkt og í *Laxdælu*, er líklegt til að birtast ef menn velkir lengi í hafi, að þessu sinni frá Íslandi. Á Írlandi má vænta ófriðar frá innfæddum (sem mæta skipverjum með vopnum) og öruggara er að halda þaðan beint til Englands og vingast þar við höfðingja (*Fóstbræðra s. 8*).

England er vestur frá Noregi (*Gísla s. 8*, styttri gerð, 5 í lengri gerð en í 13. k. hennar er ekki áttatáknun til að staðsetja England; sama gildir um ferð til Englands í *Gull-Þóris s.*) og á Englandi geta norskir höfðingjar setið í gríðum – því þegar Haralds missir við í Noregi kemur Hákon 'vestan af Englandi' (*Gísla s. 5*).

Í Orkneyjum er Rögnvaldur jarl Brúsason við svipaða iðju og Mýrkjartan Írakonungur í Dyflinni skv. *Laxdælu*, þ.e. hann herjar ekki á nærliggjandi lönd eins og Orkneyjarlar í sögum úr Þorgarfirði og nærsveitum, heldur refsar hann víkingum sem ræna búendur og kaupmenn fyrir sín illvirki og gerir þeim góðan frið – með dyggri þjónustu Þorgeirs Hávarssonar. Íslendingum sem vilja iðka þjófnáð er betra að fara upp á Skotland og stunda sín iðju þar (*Fóstbræðra s. 13*).

Sögur Húnvetninga og Skagfirðinga

Í sögum af vestanverðu Norðurlandi er hægt að fá nokkuð glögga, og að ýmsu leyti aðra mynd af ýmsu á Bretlandseyjum en hingað til hefur komið fram, úr *Bandamanna sögu*, *Gretti sögu*, *Hallfredar sögu*, *Kormáks sögu* og *Vatnsdælu*. *Heiðarviga saga*, *Þórðar saga hreðu* og *Finnboga saga* geta Bretlandseyja að engu.

Í Orkneyjum er á dögum Haralds hárfagra erfitt fyrir jarl hans að halda ríki 'fyrir vikingum' og tekst það ekki fyrir en Torf-Einar kemur í eyjarnar (*Vatnsdæla s. 9*). Þegar Sigurður jarl er þar herjar hann víða með aðstoð Íslendinga og gerir upprás í Skotlandi (*Vatnsdæla s. 48*). Til Orkneyja er ekki löng sigling frá norðaustanverðu Íslandi. Þar má kaupa malt og korn, gefa sér góðan tíma í eyjunum og snúa aftur til Íslands á sjö vikum (*Bandamanna s. 11*). Þangað koma menn á leið frá Íslandi til Noregs (*Hallfreðar s. 11*) og þangað er gott að leita eftir að hafa aflað sér fjár á Englandi (*Hallfreðar s. 1*).

Suðureyjar eru fyrir vestan haf með eygni Barrey og þar ríkir ófriðarástand á dögum Haralds hárfagra. Norrænir menn herja gegn landvörnum Kjarvals konungs, og berst ófriðurinn bæði til Írlands og Skotlands en norrænir menn geta setið í vetrargriðum í Barreyjum. Eftir Hafursfjarðarorustu eru á þessum slóðum margir landflóttar menn úr Noregi og sumir hafa komist til mannvirðinga, til dæmis Eyvindur austmaður sem á Raförtu dóttur Kjarvals Írakonungs (*Grettis s. 3-5*). Þegar maður sem er 'suðureyskur að ætterni' kemur til Íslands er hann sagður 'mikill og sterkur, óvinsæll og lítt við alþýðuskap' (*Vatnsdæla s. 40*) sem bendir til að hann sé nokkuð framandi. Almennt geta menn átt von á því að koma 'heim með fé og frama' ef þeir fara í vesturvíking (*Kormáks s. 1, Vatnsdæla s. 7*). Þekkt er að menn hafi herjað með Haraldi gráfeldi á Írlandi en mætt þar miklu liði (*Kormáks s. 19*). Einnig má herja 'um Írland, Bretland, England [og] Skotland' og verða hinn ágætasti maður af. Við slíka iðju koma menn sér fyrst upp virki í Skarðaborg (sem ekki er sagt hvar sér) og renna þaðan upp á Skotland þar sem er skógur (*Kormáks s. 27* sem getur um blótrisa þar sem hefur verið á Írlandi) og landsmenn hafast við í steinkastala (*Vatnsdæla s. 48*).

Úr Skotlandsfjörðum, sem eru heldur lengra frá heimalandinu en Suðureyjar, eru kunnugir staðhættir vegna sjórorustu við eyna Bót. Þar er mjótt sund og djúpt við eyna milli hárra hamra þaðan sem kasta má grjóti ofan á skip. Rúmsævi er skammt undan og hólmur ekki fjarri (*Grettis s. 4*). Þá er straumafar með þeim hætti á þessum slóðum að kista sem fer í sjóinn á leið til Íslands getur (að vísu með heilagri aðstoð) komið upp í Eynni helgu í Suðureyjum þar sem er munklífi eftir fall Ólafs helga (*Hallfreðar s. 11*).

Írland er almennt í vestri og menn ráðast þaðan vestan um haf til Noregs og út til Íslands (*Grettis s. 5, 6*). Frá Englandi koma menn líka að vestan til Noregs og fara vestur til Englands úr Noregi (*Grettis s. 38, Hallfreðar s. 1*).

Af þessum sögum er staðsetning Bretlandseyja nokkuð ljós og mest er vitað um Orkneyjar, Suðureyjar og Skotlandsfirði þar sem kemur m.a.s. fram óvenju nákvæm lýsing á aðstæðum við eyna Bót. Söguleg vitund er sterk um að ófriður hafi verið mikill í fyrstu eftir að norrænir menn komu á þessar slóðir, ríki verið óstöðug og Írar hafi varist vikingum, jafnvel með styrk norrænna manna. Greinarmunur er gerður á þeim sem herja sem vikingar með aðstöðu í virkinu Skarðaborg og í Barreyjum, og þeim sem reyna með hernaði sínum að halda uppi friði undir forystu Orkneyjajarls eða í umboði Írakonungs. Landkostir og landshættir eru að öðru leyti óljósir nema hvað sagt er frá skógum og kastala í Skotlandi og að í Orkneyjum megi kaupa malt og korn.

Sögur Eyfirðinga og Þingeyinga

Þegar kemur austar á Norðurland, að Eyjafirði og Þingeyjarþingi, er myndin af Bretlandseyjum mjög óljós í *Ljósvetninga sögu*, *Svarfdæla sögu* og *Valla-Ljós sögu*, og ekkert er um þær að hafa í *Víga-Glúms sögu* og *Reykdale sögu*.

Helst er að eitthvað sé vitað um Orkneyjar. Þangað er styst að fara þegar Þórir þarf að taka út sekt í útlöndum í 18. k. *Ljósvetninga sögu* (C). Áhersla er lögð á að hægt sé að sigla þaðan strax í maíþyrjun til Íslands og fara þangað litlu fyrir veturnætur – en fari menn svo seint er líklegt að þeir komist ekki áfram til Noregs það sumar – en til Noregs þurfa menn að fara til að sækja sér húsaviðu. Í seinna broti *Agerðar Ljósvetninga sögu* fer Þórir ekki nema til Hjaltlands fyrsta veturinn sem hann fer utan. Seinni veturinn er hann í Orkneyjum og hefur þaðan mjöl og annan varning (sbr. líka *Bandamanna s.* 11, hér að framan um malt og korn) en þar ekki er minnst á að hann hafi sótt sér húsavið til Noregs.

Vísað er kunnuglega til Brjánsorustu í 22. k. *Ljósvetninga sögu* (C) og svo virðist sem áheyrendum sé ætlað að þekkja til hennar. Ætlast er til sams konar baksviðsþekkingar í 31. k. þegar sagt er frá Brandi sem fór: 'vestur með Haraldi konungi til Englands. Og er þeir gengu upp í seinasta sinni þá hafði Brandur brynjur ... Þar féll Brandur með konungi.' Í þessari frásögn er greinilega gert ráð fyrir að áheyrendur þekki til þess sem Haraldur og menn hans áttu í vændum þegar þeir gengu í seinasta sinn upp á Englandi. Um England er það annars sagt að þangað geta menn farið og verið í 'þingamannaáliði' (*Valla-Ljós s.* 8).

Írland er mjög óljóst í þessum sagnaheimi því að í 29. k. *Svarfdæla sögu*; 'siglir Karl til Írlands og hefir frétt af hvar Skiði var. Hann hafði þá unnið undir sig mikinn hluta af Írlandi. Karl kom þar að landi sem Skiði var fyrir. Hann var þar genginn á land að berjast við Íra og ætlaði að þá skyldi til skarar skriða með þeim ... Karl var þar um veturinn ... Um vorið býst Karl burt af Írlandi með miklum sæmdum er Skiði fékk honum og skildust góðir vinir. Karl hafði Ingvildi með sér og heldur skipi sínu til Noregs og er þar vetur annan.' Hér er ekkert um staðsetningu landsins eða aðstæður að öðru leyti nema hvað áheyrendum er ætlað að trúa því að Skiði hafi getað unnið undir sig mikinn hluta af landinu.

Sögur Austfirðinga

Í sögum af Austurlandi kemur fram örflit þekking á Suðureyjum og Hjaltlandi í *Droplaugarsona sögu* og *Fljótsdæla sögu* en *Hrafnskels saga*, *Þorsteins saga hvíta* og *Vopnfirðinga saga* hafa hér ekkert til málianna að leggja. Um staðsetningu Suðureyja er að vísu ekkert að finna en í 1. k. *Droplaugarsona sögu* segir að þar hafi faðir Arneiðar, Ásbjörn skerjablesi, verið jarl eftir fali Tryggva, og að Guttormur, bróðir Véþorms, hafi tekið við eyjunum eftir Ásbjörn – og tengist áhugi á þessari ættfræði upphefð persónunnar Arneiðar í sögunni.

Nákvæmar lýsingar á staðháttum á Hjaltlandi koma síðan fram í 5. k. *Fljótsdælu*, í svipuðum stíl og lýsingar *Grettis sögu* á aðstæðum við eyna Bót í Skotlandsfjörðum. Skip frá Íslandi velkist í hafi lengi sumars og þar kemur að það siglir:

'að Hjaltlandi um nótt. Þar voru útfiri mikil og sigla þeir í boða og brjóta skipið í spón og týndist fé allt en menn komust lífs á land.'

Þarna er Jarlssetur og nákvæm lýsing er á ströndinni í kring með klettum í sjó fram, Geitishamri og Geitissúlum, sendnum fjörum og malarbornum, og miklum mun flóðs og fjöru. Á Hjaltlandi er þó líka hægt að láta skip standa uppi í Þórsá og bein sigling er til Austfjarða, að Höfn í Borgarfirði fyrir sunnan Njarðvík. Athyglisvert er að hættan sem skipum er búin af landtöku við Hjaltland, þegar menn koma af hafi, er mjög í samræmi við frásögn *Egils sögu* (32-33, sbr. hér að framan) þegar komið er frá Noregi.

Sögur Sunnlendinga

Þegar komið er að Suðurlandi, með *Njálu* í öndvegi, birtist aftur nokkuð greinargóð mynd af norðan- og vestanverðum Bretlandseyjum. Til viðbótar við *Njálu* er á þær minnst í *Þorsteins sögu Síðu-Hallssonar* og *Flóamanna sögu* en ekkert í *Gunnars sögu Keldugnúpsfjfls*.

Þegar menn ber langt suður í haf frá Íslandi má búast við að ná landi við 'Eyjar eða Skotland eða Írland' (*Njála* 83), og rétt er að vera viðbúinn allt að tveggja daga siglingu á grunnsævi, í boðum úti fyrir vogskorinni strönd – og ófriði af innfæddum, úr Dungalsbæ í Skotlandi. Á þessum slóðum eru Suðureyjar á aðra hönd og Hrossey í Orkneyjum á hina (*Njála* 84).

Sé siglt í góðum byr frá Eyrum á Íslandi tekur skamma stund að komast að Friðarey, sem 'er á milli Hjaltlands og Orkneyja' (*Njála* 154).

Til Orkneyja er bein sigling frá Íslandi og þaðan hafa menn skamma útivist í góðum byr til Eyra á Íslandi (*Njála* 90). Ekki er þó öruggt með landtöku í Orkneyjum vegna þoku og boðafalla í kringum eyjarnar. Skip geta hæglega brotnað í spón þegar menn koma af opnu hafi – og er þá nokkur spölu til hallar jarls (*Njála* 153, 155) á Hrossey. Eyjunum ræður Sigurður jarl Hlöðvisson (*Njála* 89), frændi Þorsteins Síðu-Hallssonar (Hlöðvir var sonur Þorfinns hausakljúfa, Torf-Einarssonar Rögnvalds á Mæri en amma Þorsteins var sonardóttir Hrollaugs Rögnvaldssonar, *Þorsteins s.* 1-2).

Í suður frá Orkneyjum er Petlandsfjörður og á honum er Straumey, mikilvægur hlekkur milli lands og eyja. Suður af er Katanes með Þrasvík (*Njála* 155, 159) og þar koma menn í lönd jarls: 'Ros og Mýræfi, Syðrilönd og Dali' (*Njála* 84). Skammt frá Katanesi eru óvinir Sigurðar jarls á Dungalsgnípu og eru þeir studdir af Skotakonungi í Dungalsbæ (*Njála* 86). Í Skotlandi er og Hvítsborg þar sem Melkólfur jarl situr (*Njála* 158). Úr Orkneyjum herja Íslendingar með jarli um Skotland og Vesturlönd, drepa óþjóðarfólk og hrekja á skóga (*Þorsteins s.* 1-2), einnig suður 'um Öngulseyjar og allar Suðureyjar ... til Saltfirs ... þaðan ... suður til Bretlands ... [og] Manar ... Þaðan norður til Kolu' (*Njála* 89). Eyjan Mön er vestur frá Dyflinni og þar geta víkingar legið fyrir vestan, eða utan, í sundi sem hægt er að loka (*Njála* 155.-156. k.).

Þessi lýsing á löndum Sigurðar jarls gerir ráð fyrir að hann eigi ekki vís skattlönd þegar farið er suður með landi og framhjá Suðureyjum því þar eru eyjar og meginland á vixl sem þarf að taka með valdi. Guðröður er til dæmis konungur á Mön, en þó er hugsanlegur bandamaður á eyinni Kolu, Gilli jarl, sem Sigurður þröngvar til fylgilags með því að gifta honum systur sína. Gert er ráð fyrir að menn þekki örnefnin en lítið er gert til að lýsa þeim frekar nema almennar áttatáknanir um að þeir haldi í suðurátt, allt til Bretlands. Frá Mön er svo farið aftur í norður til eyjarinnar Kolu.

Í Suðureyjum reynir Hákon jarl að heimta skatt og sendir lendan mann sinn þangað með litlum árangri í fyrstu. Þeir brjóta þá skip sitt við Katanes og týna fjárhlut sínum. Þar er fyrir jarlinn Ólafur og vinnur konungsmaður sig í álit með framgöngu

fyrir hann og getur eftir það ógnað Suðureyjum og heimt af þeim skatt (*Flóamanna* s. 15) – sem bendir ekki til skilyrðislausrar hlýðni eyjaskeggja við Noregskonung. Til Suðureyja eru stórtíðindi viku að berast frá Dyflinni á Írlandi (*Njála* 157).

Skotlandsfirðir eru á leiðinni úr Friðarey til Bretlands, að því er virðist skammt frá Suðureyjum (*Njála* 158).

Á Írlandi, sem er suður frá Orkneyjum (*Njála* 155), herja Noregsmenn og þar er laufskógur og írsk jarlsmóðir sem er víkversk að móðurkyni. Þá ber menn vestan að Írlandi þegar komið er frá Grænlandi en ekki er víst að hægt sé að sitja þar í friði nema mynda eitthvert vinabandalag við innfædda (*Flóamanna* s. 16, 26). Þar er Sigtryggur konungur í Dyflinni, sonur Ólafs kvarans og Kormlaðar, sem áður var kona Brjáns konungs í Kunnjättaborg (*Njála* 156). Sigtryggur konungur sækir jólaboð hjá Sigurði jarli í Orkneyjum með Gilla jarli úr Suðureyjum sem sýnir bandalagi þessara þriggja. Hægt er að hugsa sér að Sigurður og Gilli séu jarlar Sigtryggs (*Njála* 154). Brjánsorusta er háð í grennd við skóg og eik eina utan við Dyflinni á Írlandi (nálægt Dumasbakka) og hefur sú orusta 'frægust verið fyrir vestan hafið' (*Þorsteins* s. 1-2, *Njála* 156-157).¹

Bretland er á leiðinni til Rómar frá Suðureyjum (*Njála* 157), suður af Mön (*Njála* 89). Þar er leynivogur og borg (*Njála* 158). Frá Bretlandi er farið norður til Melkólfs jarls í Hvítborg í Skotlandi með viðkomu í Beruvík. Óbeint má álykta að Beruvík sé hugsuð á austanverðum Bretlandseyjum. Frá Bretlandi er einnig bein sigling í norður um Skotlandsfjörðu í Prasvík á Katanesi (*Njála* 159). Suður um sænn frá Bretlandi er Norðmandi (*Njála* 159).

England er í vestur frá Noregi (*Njála* 5), og þar er staðurinn Dofri norðan við sjá frá Norðmandi (*Njála* 159).

Uppistaðan í hinni heildstæðu mynd sem draga má upp af Bretlandseyjum kemur úr *Njálu* og *Egils sögu*. Nákvæmust er þekkingin á eyjunum vestur og norður af Skotlandi. Einnig suður með Skotlandi að vestan og inn á Írlandshaf. Víkingabyggðir á norðan- og austanverðu Englandi eru nánast óþekktar nema í *Egils sögu*, og er myndin af þeim mjög óljós. Athyglisvert er að hið vel þekkt svæði fellur saman við þann hluta Bretlandseyja sem helst var heimsóttur af fólki frá Noregi á víkingaöld. Þá kemur í ljós að á Íslandi er þessi landafræðiþekking að mestu bundin við Suður-, Vestur- og Norðvesturland. Í þessum landshlutum eru gelísk áhrif almennt mest meðal landnámsmanna, skv. *Landnámu* og örnefnum (sbr. Gísli Sigurðsson 2000), og uppruni fólks í Landnámu er einkum rakinn til þeirra svæða á Bretlandseyjum sem best eru þekkt í sögunum.

Vegna sjónarhornisins á Bretlandseyjar í sögunum, sem horfa greinilega til eyjanna frá Íslandi og Noregi, er nánast hægt að útiloka þann möguleika að þekking á Bretlandseyjum sé til komin vegna sérstaks bóklesturs Íslendinga á erlendum ritum um þennan heimshluta. Hér getur því varla verið um annað að ræða en lifandi þekkingu í munnlegri hefð meðal þeirra sem sögðu og hlustuðu á sögur sem gerðust á

¹ Athyglisvert er í sambandi við *Njálu* að þar eru áttatáknir jafnan notaðar um ferðir í kringum Bretlandseyjar – nema í frásögninni af Brjánsorustu þegar Sigurður jarl heldur af stað í 157. k. Þá er ekkert um leiða- eða áttalýsingar og má velta því fyrir sér hvort það styðji þá hugmynd að á bakvið þennan kafla búi ritheimild sem hefur verið skrifuð á sjálfum söguslóðunum og því ekki hirt um neinar áttatáknir fyrir þaukunnuga áheyrendu

Bretlandseyjum. Sú þekking hefur greinilega verið meiri á þeim svæðum á Íslandi sem helst voru byggð fólk frá Bretlandseyjum en annars staðar, annað hvort vegna þess að minningin frá landnámsstímanum hefur lifað eða vegna þess að samgöngum hefur verið viðhaldið við upprunalöndin; jafnvel að minningunum hafi verið viðhaldið með samgöngum.

Þessi þekking er að verulegu leyti bundin við sjóleiðir og landtöku- (jafnvel orustu-) skilyrði, sem bendir til að hún hafi gegnt ákveðnu og nauðsynlegu hlutverki meðal farmanna. Einnig vita menn af skógum á Írlandi og Skotlandi, þorpi á Írlandi og kastala á Skotlandi. Englandskonungur situr í Lundúnum, þar sem hægt er að ganga um stræti og áður fyrr mátti gera sig þar skiljanlegan á norrænu máli. Á Írlandi eru ýmist tveir konungar, norrænni í Dyflinni og írskur í Kunnjättaborg, eða bara einn írskur í Dyflinni og hefur sá nóg að starfa við landvarnir. Óvinveittir konungar eru á Skotlandi og eygni Mön en vinveittir jarlar í Suðureyjum, Orkneyjum og Hjaltlandi – en Orkneyjarjarlar þurfa flestir stöðugt að berjast við náganna sína til að halda stöðu sinni. England varð snemma kristið og eins kom kristni snemma í Suðureyjar þar sem innfæddir höfðu klaustur á Eynni helgu eftir fall Ólafs helga.

Skilaboð sagnanna um samgöngur við Bretlandseyjar eru skýr. Þar er oft mikil hætta á þokum og skipbrotum – sem virðast ekki vera jafn tíð við Noregsstrendur þótt það hafi ekki komið fram hér. Á eyjunum er mikill ófriður, innfæddir vígbúast gegn gestum af hafi og til að haldast við í Orkneyjum þarf stöðugt að herja á náganna sína til að halda þeim frá. Tungumálaerfiðleikar eru miklir á Írlandi og því er ekki skýrt að menn hafi heldur hallað sér að Noregi um samgöngur og viðskipti eftir að norrænt mál varð alls ráðandi á Íslandi. Myndin af Bretlandseyjum í Íslendingasögum fellur því vel að því sem við vitum um uppruna landnámsmanna og skýrir um leið af hverju það reyndist fólk á Íslandi erfitt að halda uppi jafn líflegu sambandi við þær þegar fram í sótti og heimalöndin í Noregi.

Heimildir

- Crawford, Barbara E. 1987. *Scandinavian Scotland*. Scotland in the Early Middle Ages 2. Leicester University Press.
- Íslendinga sögur I-II. 1985-6. Ritsstj. Bragi Halldórsson, Jón Torfason, Sverrir Tómasson og Örnólfur Thorsson. Reykjavík: Svart á hvítu.
- Gísli Sigurðsson. 2000. *Gaelic Influence in Iceland: Historical and Literary Contacts. A Survey of Research*. Reykjavík: Háskólaútgáfan (2nd ed.).
- Gísli Sigurðsson. 2004. *The Medieval Icelandic Saga and Oral Tradition: A discourse on Method*. Publications of the Milman Parry Collection of Oral Literature 2. Cambridge, Massachusetts and London, England: Harvard University Press.
- Magnús Fjalldal. 2005. *Anglo-Saxon England in Icelandic Medieval Texts*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.
- Muir, Tom. 2005. *Orkney in the Sagas: The Story of the Earldom of Orkney as told in the Icelandic Sagas*. Haston, Kirkwall, Orkney: The Orcadian Limited.
- Wyatt, Ian. 2004. 'Narrative Functions of Landscape in the Old Icelandic Family Sagas'. *Land, Sea and Home*. Ed. John Hines, Alan Lane and Mark Redknapp. Proceedings of a Conference on Viking-Period Settlement, at Cardiff, July 2001. The Society for Medieval archaeology Monograph 20. Maney: 273-282.